

Nya tider, nya utkomster

Stenarbeten vid Västra skolan 1914.

Idag är det ett fåtal bybor som har sin arbetsplats hemma i Bergsgården. Annat var det för hundra år sedan, en stor del av byns invånare hade då sina arbetstillfällen på hemmaplan. Det vanligaste var att bybor arbetade med jordbruk, på ett eller annat sätt. I församlingsboken har 20 personer uttryckligen yrke/titel som anknyter till jordbruk (t.ex. hemmansägare, jordbruksarbetare, arrendator, piga eller ladugårdssköterska). Betydligt fler arbetade dock sannolikt med jordbruk, eftersom yrken sällan är uppgivna för kvinnor och hela familjen typiskt arbetade på gården. Andra yrken med ett flertal utövare är skogsarbetare, pappersarbetare (både män och kvinnor) och stenarbetare/stenhuggare. Ett flertal personer arbetar också vid järnvägen, vid stationen finns stationsmästare, stationskarl och bromsare, vid Björnhålan en banvakt. Bland yrken som innehas av kvinnor märks lärarinna, sömmerska, pappersarbetare, jordbruksarbetare, piga, bagerska, husföreståndarinna och hushållerska. Männen arbetar som bland annat som snickare, maskinist, skraddare, dräng, plåtslageriarbetare och banktjänsteman. I byn finns också en bergsman, en mjölnare och en handlare. Ett flertal bybor arbetar dock utanför byn, oftast på pappers bruket i Grycksbo, men också på bank eller som lärarinna i Falun.³⁸⁸

Stenhuggerier³⁸⁹

Stenhuggeriet i Nygården grundades under 1890-talet av Anders Johan Sjöberg (1871-1929), vars far arbetat som gruvarbetare. Senare anslöt även Anders Johans bror Sven Alfred till stenhuggeriet och runt sekelskiftet arbetade också en svåger i företaget. Under 1910-talet arbetade också tre personer i stenhuggeriet, men då Anders Johan och hans två söner Johan Hjalmar (1895-1970) och Einar Andreas (f. 1900). Senare hjälpte också sonen Sven (f. 1905) till i stenhuggeriet. Ett verkligt familjeföretag, med andra ord. Anders Sjöberg hade dåligt hjärta och sonen Hjalmar började tidigt hjälpa sin far vid stenhuggeriet, antagligen redan strax efter konfirmationen 1910. Vid Anders död 1929 tog Hjalmar över stenhuggeriet.

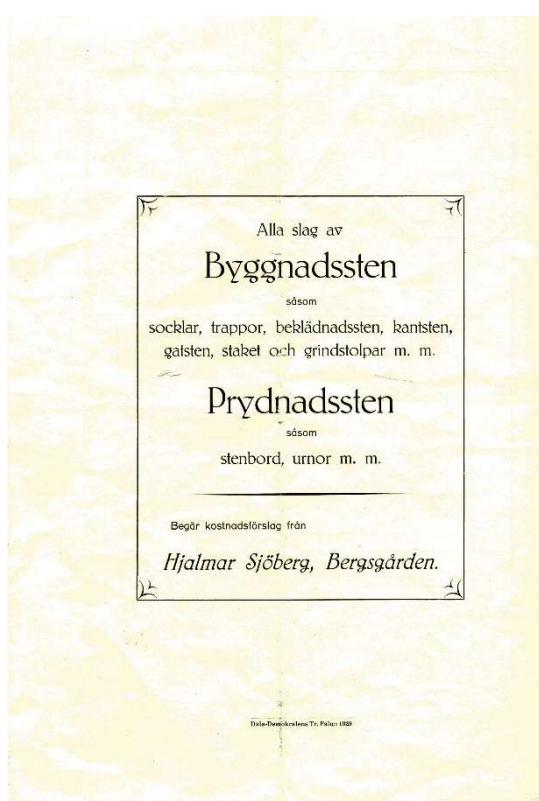
Stenhuggeriet gjorde både mindre arbeten till privatpersoner som stembord och grindstolpar och stora arbeten till offentliga byggnader, såsom Västra skolan. Anders och Hjalmar letade sten i skogarna runt om i Bergsgården. Ofta användes söndagsförmiddagarna för att leta efter

³⁸⁸ Församlingsbok AIIB:10 (1921-1937): Stora Kopparbergs församling, Landsarkivet Uppsala (via ArkivDigital).

³⁸⁹ Texten bygger till stora delar på en text skriven av Gudrun Lundin Sjöberg (dotter till Hjalmar Sjöberg).

ämnen till trappor, flaggstågsstenar och gravvårdar. Det syns fortfarande i skogarna runt Järgarvet var de kilat och hämtat sten. Hjalmar son Ehrling Sjöberg berättar i en artikel i Falukuriren från 2009 att fadern "behärskade konsten att hitta lämpligt material, rättkliven sten i rätt kulör och utan sprickor. Det var ett arbete som forna tiders stenhuggare ofta ägnade sig åt vintertid när de inte hade annat jobb." Minnet av stenhuggeriet i Järgarvet lever också i form av stenbord förfärdigade av Anders, Hjalmar och Sven vid flera av fastigheterna i området.

År 1914 deltog Hjalmar i att göra stenarbetena vid Västra skolan, både grunden och stenportalerna. 48 år senare var Hjalmar tillbaka för att komplettera med ytterligare stenarbeten vid skolan, även då med Karl Wikström från Uvnäs som arbetskamrat. Hjalmar kom också att färdigställa Stiernhjemsstenen i Kniva 1928, där arbetet påbörjats av fadern Anders, men som på grund av sjukdom inte orkade genomföra arbetet. Hjalmar samarbetade då med konstnären Arvid Backlund, som tillverkade metallplaketten.

Hjalmar hade inga maskiner vid stenhuggeriet, utan arbetade enbart med handverktyg. I den lilla smedja, som fortfarande står kvar, vässade han sina verktyg. Det vatten som behövdes tog han för en källa utanför smedjan. De enda mekaniska hjälpmedel som användes var en stubbrytare och en manuell lyftkran. Hjalmar använde inte heller skyddsglasögon eller hörselskydd, trots det bullriga arbetet. Även vid sprängningsarbeten fick händerna helt enkelt skydda öronen. Vid finhuggning, som t.ex. bokstäver på gravvårdar, med ögonen helt nära stenämnet använde Hjalmar rundbågade glasögon som skydd. Om Hjalmar fick stenflisor i ögonen använde han sig av kräftstenar (alltså de stenlikande kalkformationer som hittas i kräftors magsäcksvägg), som han stoppade under ögonlocken på kvällen. Kräftstenar är

runda på en sida och platta på den andra och drog under natten till sig stenflisan, som sedan kunde plockas ut tillsammans med kräftstenen på morgonen.

Hjalmar tillverkade stenkonor till flera broar runt om i Dalarna, t.ex. en bro i Björbo och den kombinerade väg- och järnvägsbron i Oxberg. Även konorna till den gamla bron över Västerån, vid utloppet i Varpan är tillverkade av Hjalmar. Bland andra större arbeten kan nämnas entrén till Sågmyra herrgård samt trappan till gruvmuséet. Hjalmar arbetade också med sprängningar och stenarbeten vid arbetet i Graftsberget 1943-45.

Bland de mindre arbetena märks gravvårdar, som levererades till kyrkogårdar i Falun med omnejd. Vid tillverkning av gravvårdar använde sig Hjalmar av schabloner av hårt papper för att märka ut texten, med rödfärgspulver blandat med vatten. Texten högs sedan ut som antingen nedsänkt eller upphöjd. Därefter svartmåldes eller förgylldes texten, med bladguld som överfördes med en pensel. När Bjursås kyrka skulle skaffa en ny dopfunst beställdes denna av Hjalmar, som tillverkade en i sandsten. Riksantikvarieämbetet godkände dock inte dopfunten i form av en urna, eftersom det blev för tung i förhållande till trägolvet i kyrkan. Urnan står nu istället på Sjöbergs familjegrav på Hästbergs kyrkogård.

Stenhuggeriverksamheten i Nygården upphörde 1970 i och med Hjalmars död.

Gruvdrift i liten skala

På 1940-talet gjorde Olle Hemström (f. 1909) ett försök att anlägga en gruva för brytning av kvarts och fältspat i Bergsgården, efter vägen mot Täpporna. Olles bror Nils Hemström (f. 1905) berättade 1980 för Dalarnas museum att Olle bröt och borrhade loss större bitar för hand och slog sedan sönder dem med slägga. Gruvbrytningen verkar ha varit ett sidoprojekt, båda bröderna arbetade annars på Grycksbo pappersbruk. Brytningen lönade sig dock inte och efter att ha sänt i väg en järnvägsvagn med malm upphörde brytningen. I den kulturhistoriska inventeringen från 1980 gjord av Dalarnas museum beskrivs att det finns lämningar av en ihopasad lastbrygga samt under träbrådet från bryggan en hög med kvarts och en hög med fältspat. Gruvhålet beskrivs som i det närmaste trekantigt, med sidor på ca 10 meter och ett djup på ca 4 meter. Trä- och järnskrot låg på gruvhålets botten och runt gruvhålet fanns sten-, trä- och järnskrotshögar samt vajrar efter en lyftanordning.³⁹⁰

³⁹⁰ Kulturhistorisk inventering. Bergsgården, Stennäset, Korsnäs, Staberg (1980). Dalarnas museum.

Handelsträdgård i Tomsarvet

År 1933 flyttar trädgårdsmästare Gustaf Theodor Sand (1894-1884) och hustrun Klara Elisabeth Lyrberg (1894-1974) till Tomsarvet från Vika, tillsammans med barnen Iris Margareta (f. 1920) och Hans Teodor (f. 1924). Det påpekas i husförhörslängden att inget av barnen är "av svenska kyrkan döpta". Sand bedriver handelsträdgård i Tomsarvet och Hans Sand berättar (för Lisbeth Uhlin) om familjens liv i Tomsarvet på följande sätt:

Theodor Sand och hustrun Klara bedrev trädgårdsodling, frilandsodling och hade långa rader med drivbänkar täckta med glasfönster, där man drev upp många olika sorters plantor. Man odlade även grönsaker, framförallt morötter, sockerärter och spritärter. Ärtbuskarna växte på stora friland. Grönsakerna såldes mestadels lördagar, på Fisktorget i Falun, där Theodor Sand hade ett eget salustånd. Grönsakerna fraktades i egen bil och bildynorna togs ur för att ge plats. Under kriget brukade Sand cykla med släpkärra bakom cykeln och ibland fick man åka taxi med chauffören "Fort-Karlsson". På gården hade familjen höns och grisar. Gödsel till odlingarna köptes på annat håll.

Längre ner i Tomsarvet [Övre Gassarvet, författarens anmärkning] bodde familjerna Lodén och Eriksson med sönerna Bertil och Kurt Lodén och Ivar Eriksson. Båda familjerna hade bonderi, både kor och hästar. Hans Sand lekte ofta med Bertil Lodén, Bertil Pettersson och Ingemar Göthe, de senare bodde på Lindsberg där Ingemars pappa var föreståndare. Ofta hoppade barnen höjdhopp och kastade spjut. Ingemar ägde dessa lite "finare" redskap.

Hans Sand gick i Bergsgårdens skola i sex år och därefter ett år i Grycksbo skola. Till skolan i Bergsgården fick han gå, ungefär 2 km enkel väg och då hade Hans sällskap med Bertil Lodén och pojkarna från Lindsberg, men Hans sparade pengar och kunde köpa sig en cykel som han åkte på till skolan, i alla fall det sista året. Hans Sand gifte sig med Annie Andersson, Grycksbo, och de bodde ett par år på övre våningen i huset i Tomsarvet, men flyttade sedan till Grycksbo och senare till Bjursås.³⁹¹

I slutet av 1950-talet sålde Theodor Sand Tomsarvet till Ingemar Johansson. Han lät riva övervåningen på huset och byggde om till verkstad och försäljningslokal för motorcyklar och snöskotrar. Ingemar Johansson uppförde också ett nytt bostadshus på tomten.

Entreprenörerna Thure och Britta Hanis³⁹²

Under 1900-talets första decennier förändras sysselsättningen i Sverige, jordbruket rationaliseras och sysselsätter allt färre människor. Istället är det industrisektorn som växer till, för att under mitten av 1900-talet sysselsätta nästan hälften av arbetskraften.³⁹³ Nya tider skapar dock också andra möjligheter till försörjning, något det entreprenöriella paret Hanis utnyttjar. Från mitten av 1930-talet sålde de glass och korv på helgerna i olika folkparker och tillställningar. Kylmöjligheter för glassen ordnades genom att man på vintern sågade ut stora block av sjöis, som lades i en isstack (alltså en stor trälåda där isen packades in i sågspån). Glassen tillverkades sedan i en hemgjord glassmaskin: ett större träkar fylldes med en blandning av is och grovsalt, i mitten av issörjan placerades en rostfri bunke, där glassmeten hölls ner och den fick frysa till under omrörning. Glasstrutarna bakade Britta i ett rånjärn på spisen. Glassen hölls sedan kall med hjälp krossad is och salt i en cykelkärra – under kriget

³⁹¹ Uhlin, Lisbet (uå). Om Tomsarvet. Bergsgården Förrs arkiv.

³⁹² Hela avsnittet bygger på en text av Bruno Hanis (2022).

³⁹³ Torstensson, Simon (2022). Strukturförändringar i sysselsättningen. Ekonomifakta, <https://www.ekonomifakta.se/fakta/arbetsmarknad/sysselsattning/strukturforandringar-i-sysselsattningen/>.

hade paret inte tillgång till bil. Paret Hanis anställde under somrarna också ungdomar från trakten för att hjälpa till med korv- och glassförsäljningen.

I mitten av 1940-talet identifierade Thure Hanis ett nytt behov, som motiverade uppstarten av ännu ett företag, nämligen golvslipning. Han köpte sig 1944 en slipmaskin för att kunna erbjuda golvslipning– något som sannolikt var en ny bransch i landskapet. Thure hade dock inte tillgång till någon bil och han och golvslipmaskinen fick istället lifta med mjölkbilar och ASG-bilar för att ta sig runt till kunder runt om i Dalarna. I början av 1950-talet ökade efterfrågan på golvslipning, varvid Thure lärde upp och anställde flera personer, de flesta från Bergsgården. Så småningom utökades företaget från golvslipning till att också bland annat linoleum- och plastmattor, vilket krävde större lagerutrymmen. Huset byggdes därför ut för att få plats med dessa samt med ett garage för firmabilen. Thures son Bruno började arbete i golfirman redan vid 11-års ålder, han lade då själv in sin första linoleummatta. Thure Hanis avled 1974. Firman upphörde i och med Bruno Hanis pensionering 1995.

Andra firmor i byn

Nya tider skapar alltså nya behov och med dem nya möjligheter till försörjning. År 1947 startar handlaren C.J. Wesströms son Sigurd firman ”Wesströms Rör”, som genomför rörmokeriarbeten runt om i trakten. Firman växer så småningom till och har som mest cirka tio anställda. Firman upphörde 1984.³⁹⁴

Vid Botäkt fanns under 1930- och 1940-talen en stor pälsfarm, som drevs av den förre boktryckaren Harald Fornstedt. Karl Erik Forsslund blir imponerad av farmen, när han passerar Botäkt på sin vandring längs Dalälven:

han har lyckats bra med en liten nyhet på marknaden, renodling av den svenska korsräven, har också rödrävar och minkar, små som vesslor men dyrbara - ”så äro de också upphov till och utgångspunkt för varje kvinnas dröm, nerzpälsen”! - och han har stor kaningård, långa rader burar ”med väl ett par hundra stamdjur förutom allt småfolket”; han är ock ordf. i Dalarnas pälsodlareförening, som omfattar ett 40-tal rävgårdar med omkring 1200 rävar, värda minst ett par miljoner.³⁹⁵

Framgångar med pälsfarmen skulle dock inte hålla i sig. Ingemar Olsson berättar i ”Minnen från Botäkt” att man av misstag målat minkburarna med blyvitt och att minkarna till följd av detta dog, varefter mink- och rävfarmen flyttades.³⁹⁶

---

³⁹⁴ Samtal med Åke och Anette Wesström (2022).

³⁹⁵ Forsslund, Karl Erik. (1934). Med Dalälven från källorna till havet. Del III Södra Dalarna, bok fyra. Stockholm: Åhlén och Åkerlunds förlag.

³⁹⁶ Olsson, Ingemar (2005). Minnen från Botäkt. Opublicerat manuskript, Bergsgården Förrens arkiv.

